

I.

Kércs a középkorban

1.

Kércs az Árpád-kori Borsova vármegyében

.Az Árpád-kori Borsova vármegye területére, kiterjedésére nézve a megyemegjelölések, a borsovai várbirtokok és a borsovai esperesség kiterjedése adnak útbaigazítást, melyekből egyértelműen kiderül, hogy Borsova vármegye nemcsak a későbbi Bereg megyét foglalta magába, hanem a Tiszától nyugatra és délre elterülő Felső-Szabolcsot, a későbbi kisvárdai alesperesség területét...

Okleveleink említenek Borsova vármegye területén fekvő birtokokat, így a szabolcsi (Nyír)Kércset...

A három vármegyében (Szabolcs, Szatmár, Borsova) a települések 1/3-át a tatárjárás utáni fél évszázadban vagy még később, kisenemesek kezén találjuk. Eredetüket tekintve forrásaink szűkszavúak: tulajdonosaik részben mint királyi várbirtokon élő katonáskodó elemek jutnak szabadsághoz és birtokhoz..., részben mint szabadok katonai szolgálattal tartoznak a királynak... Más esetben a település első birtokosa mint királyi szolgálattevő..., vagy ispán (nyír) Kércs tűnik fel...

A kisenemesi falvak területi elhelyezkedése bizonyos rendet mutat: Borsova vármegyében a Tiszától keletre a borsovai vár, míg nyugatra Kisvárdra körül... illetve a vármegye dél-nyugati csücskében [Almás, Bagda, Bakta, Besenyőd, (Nyír)Bogát, (Nyír)Bogdány, Gemzse, Ibrony, Iklód, (Nyír)Kércs, Lider, Márk, (Ó)Fehértó, Petneháza, Ramocsa, Szolnok] található.

Forrás: Németh Péter: A honfoglalástól az Árpádok kihalásáig. In.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája, 1. köt., Nyíregyháza, 1993. 144. ill. 152-153. o.

2.

Nyírkércs

Nyírkércs önálló tanácsú község, területe 2489 katasztrális hold, lakóinak száma 966 fő (1962). Népi neve Ki~rcs (-en, Ki~rcsről, Ki~rcsre, ki~rcsi). A közeli Baktalórántháza kereskedelmi és művelődési vonzókörébe tartozik, néhányan oda járnak dolgozni is. 1960 óta termelőszövetkezeti község.

törzsnévből keletkezett (Kér + -cs kicsinyítő képző). Mivel a törzsi helynevek a X. századnál későbbiek nem lehetnek, erre az időre kell tennünk Kércs keletkezését is, mely telepítés formájában történhetett, s első lakói katonáskodó várjobbágyok voltak.

A község neve IV. László egyik 1282-ben kelt oklevelében bukkan fel először, amelyben megerősíti Elyas de Bogda ispánnak V. Istvántól kapott Kuskyrch nevű Borsova megyei birtoka felől két szerviensének, Iván fia Simonnak és Prybyzlaus fia Péternek tett adományát (ÁÚO. IX. 333., KállayLevt. I. 12.), s egy év múlva ezt ismétli meg a váradhegyfoki konvent oklevele (CD. V/3. 194., KállayLevt. I. 12.). A név változatai: Kyskerch: 1323. (KállayLevt. I. 51.: A váradi káptalan jelenti Fülöp nádor szepesi és újvári ispánnak, hogy 1323. június 17-én kelt meghagyására a váradhegyfoki konvent oklevele alapján a nádor emberével, Tamás fiával Konráddal Nyakas Miklós és Pál Kyskerch /Kiskércs/ nevű részirtoka és Egyed fiainak: Istvánnak és Simonnak, továbbá Mihály fiainak: Lászlónak és Mihálynak, valamint Lengen Jánosnak Laskod nevű birtoka között a határokat megjárta.), 1349. (uo. I. 228.: Miklós nádor, a kunok bírja azt a pert, amelyet Szabolcs és Bereg megyék közgyűlésén Nyakas Pál felesége kiskorú gyermekei: Péter, Tamás és Erzsébet nevében ezek kiskércsi /Kyskerch, Kyskerch/ birtokrészének elfoglalása miatt indított Lengyel János fiai: László, Jakab, Lőrinc, Ábrahám és János, László fiai: Péter, Mihály, Miklós és Ubul, valamint István fia: István nagysemjéni nemesek ellen, a király általános parancsa értelmében Szent Márton ünnepének nyolcadára /november 18./ halasztja, mert a nevezett Ubul urával, István erdélyi vajdával a tengeren túlon van, s a többi alperes nélküle nem tudott a vádra felelni.),

Kyskerch: 1333. (AnjouOkm. III. 19., KállayLevt. I. 96.), 1342. (KállayLevt. I. 152.),

Kiskerch: 1330. (KállayLevt. I. 84.),

Kyskerched: 1333. (AnjouOkm. III. 20., KállayLevt. I. 95., 96.), Kyskyrchyd: 1335. (AnjouOkm. III. 165., KállayLevt. I. 108.), Kyskyrchud: 1335. (AnjouOkm. III. 165.),

Kyskyrchid: 1333. (AnjouOkm. III. 26., KállayLevt. I. 97.),

Kyuskyrchid: 1312. (KállayLevt. I. 22.: A váradi káptalan előtt Illés /Elyas/ bán fia: János maga és testvére: László nevében tiltakozik az ellen, hogy Laskod nevű birtokukat Churgo-nak nevezett Péter és fiai: Nyakasnak mondott Miklós és Pál Kiskércs /Kyuskyrchid/ néven eladhassák karászi /de Karas/ Sándor bán fiának: Sándornak, vagy bármiképpen elidegenítsék.),

Kyskurchud: 1331. (KállayLevt. I. 88.), 1333. (uo. I. 95.), Kyuskurchud: 1332. (KállayLevt. I. 88.), 1333. (uo. I. 94.), Kyskerchud: 1333. (KállayLevt. I. 94-95.),

Gerch: 1384. (KállayLevt. II. 232.),

Kyrch: 1342. (KállayLevt. I. 145.), 1364. (uo. II. 116.), 1444. (ZichyOkm. IX. 81.),

Kercy: 1327. (KállayLevt. I. 74.: Ferenc mester, Jakab mester szabolcsi alispánja és a négy szolgabíró előtt laskodi Mihály fiainak Ábrahám nevű jobbágya száz tanúval bizonyította, hogy Kozma fia: Henricus öt Kercy /Kércs/ faluban megsebezte, ennek alapján Henricusnak az ország szokásjoga szerint választást adtak arra nézve,

hogy bajvivással, vagy esküvel kívánja-e magát tisztázni. Henricus hivatkozással nagy szegénységére, ez utóbbi módot választotta, ezért őt november 29-én ötvenedmagával leteendő esküre utasították), Kerchy: 1356. (KállayLevt. II. 33.), 1426. (ZichyOkm. VIII. 285.), Kyrchy: 1356. (KállayLevt. II. 33.), Kercz: 1450. (ZichyOkm. IX. 259.),

Keerch: 1335. (KállayLevt. I. I 13.), 1425. (ZichyOkm. VIII. 247.), Kerech: 1358. (KállayLevt. II. 61.)

Kerch: 1330. és 1466. között több mint ötvenszer fordul elő a névalak!

A községtől délnyugatra van egy Bús nevű terület, amelyről a nyírkércsiek tudják, hogy régen falu volt. Bús határa átnyúlt a mai Nyíribrony és Levelek területére is. Nevét már a Várad Regestrum is említi: de villa Bis (276. 38. §.). Elébukkan aztán 1320-ban (Bys: AnjouOkm. II. 539.), 1332-ben, ekkor a Balog-Semjén nembeli Lengyel István birtoka (terra sue Bys vocate: AnjouOkm. II. 617.), 1362-ben, ugyanekkor másik nevét is említik: Nadasd (Bys: KállayLevt. II. 103.). 1400-ban semjéni Lewkus fia Miklós tulajdona (Bystelke: ZsigmOkt. II/1. 27.). Előfordul még 1419-ben, 1430-ban és 1447-ben Bys, Bws alakban. De 1435-ben már prédiunként (puszta) említik: Szabolcs megyei bírái előtt Feketének mondott Tamás (Thomas dictus Fekethe de Ramocsahaza) Byz nevű pusztája (predium Byz) használatától tilalmazza a kemecsei és ibronyi nemeseket (ZichyOkm. VIII. 566.). Maksay Ferenc a nevet bizonytalan eredetűnek tartja, mégis megemlíti egy lehetőséget: származhat a török bűg méltóságnévből magyar hangtani úton lett Beüs - Büüs - Bús, Bös személynevekből.

Valószínűleg az 1362-ben említett Nadasd-hoz tartozik a Kállay levéltár (II. 125.) Nadastelek adata, amely egy kisebb településre vonatkozott. Nyírkércsen és Nyíribronyban mais él a Nádastelek földrajzi név.

Forrás: Mező András: A baktalórántházi járás földrajzi nevei, Nyíregyháza, 1967. 75-83. o.

i Megjegyzés: A szövegben előforduló rövidítések:

- AnjouOkm.: Anjoukon Okmánytár I-VII. Szerk.: Nagy Imre (I-VL), Nagy Gyula (VII), Budapest, 1879-1920. 1860-1874. - KállayLevt.: A nagykállói Kállay-család levéltára I-II. Budapest, 1943.

- ZichyOkm.: A zichy és vásonkeői Zichy-család idősb ágának okmánytára I-XII. Budapest, 1872-1931.

- ZsigmOkt.: Zsigmondkori oklevéltár L, II/1-2. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1951-1958.

3.

1282. t[erra] = falu, földterület Kuskyrch, in C(omitatu) de Borsua (Borsovi megyében) /ÁÚO. IX. 333./

1283. t. Kyskerch, in Comitatu de Barsud (F. V/3. 194.) 1312. p[ossessio] = falu Kyuskyrchid (AnjouOkm. I. 247.) 1330. Egidius de Kerch (AnjouOkm. II. 487.)

A község 1282-ben tűnik fel, amikor bagdai Illés ispán két ekényi földjét szervienseinek adományozza, amelybe őket a következő évben be is iktatják. 1312ben Laskodot Kiskércsed néven akarják eladni. Az idevaló Egyed 1330-ban peres ügyben kiküldött.

Igen régi településre valló törzsi helynév: a szakirodalom szerint az ilyen nevű falvak a X. századnál későbbiek nem lehetnek. A falunév mai alakja a Kér törzs nevéből és a -cs kicsinyítő képzőből áll. A történeti adatok szerint Kiskércs és Kiskércsed formában is használták, tehát a név kiegészült -d földrajzinév-képzővel, valamint a bizonyára (Szamos)kérhez viszonyító Kis- jelzővel...

A község határába olvadt Bús falu... A falu 1222-ben tűnik fel, amikor idevaló embereket vádolnak. 1320-ban a Balogsemjén nembeli Kállaiak kezén találjuk, akik még IV. László idejében Csetnektől vették el. 1331-ben Székellyel és Illatellével a Jákó nembeliek birtokaival kívánják elcserélni. Egy évvel később még mindig a Kállaiaké, akik szomszédjaikat tiltják el a birtok hasznélvezetétől. 1362-ben Nadasd néven is említik...

A község személynévi eredetét azonban fönnttarthatjuk, amit megerősíteni látszik az 1400-ból való Bystelke adat (ZsigmOkt. II/1. 27.), noha ebben a -telke utótag arra is utalhat, hogy a település elpusztult, s hogy pusztulása idején még nem volt templomos hely.

(Baktalórántházi járás, területe: 2439 katasztrális hold, lakóinak száma: 966 fő /1967n

Forrás: Mező András-Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye történetimológiai helységnevtára, Nyíregyháza, 1972. 89. o.

Megjegyzések: A szövegben előforduló rövidítés: 10

r a Fejér. I-XI. Buda, 1829-1844.

- A szövegben említett ekényi föld: az egy ekével egy gazdasági év alatt megművelhető föld nagyságát jelenti, mely az eke típusától és a föld minőségétől függően változott 30 hektártól a legnagyobb, a királyi ekealja földig, mely 126,6 hektárt tett ki.

4.

Bús

A település 1222-ben tűnik fel, amikor az idevaló Henriket és Gergelyt vádolják és elmarasztalják. 1320-ban (a Balogsemjén nembeli) Mihály fiaié, Istváné, Lászlóé és Mihályé, de korábban Csetnek fiaié volt, akiktől IV.

István király elvette. A falu felét ugyanekkor Mihály fiaí unokatestvéreiknek, Egyed fiainak, Ivánnak és Simonnak átadják. 1331-ben Székellyel és Juhával, a Jákó nembeliek birtokaival kívánják elcserélni, azonban ez nem sikerült, mert egy év múlva még mindig a Kápóiaké, akik szomszédjaikat tiltják e birtok hasznélvezetétől. 1362-ben Nadasd néven is említik. 1400-ban már puszta - Nyírkércs határába olvadt.

Kércs

A falu 1327-ben az idevaló Pál fia János a Kelyanus fia Domonkos nevében tűnik fel, akik Liderrel határos részbirtokról egyeznek meg Lideri Tamás fiaival, Péterrel és Lóránddal, azok javára. Ugyanakkor Laskodi Mihály fiainak Ábrahám jobbágyát Kércs faluban megsebeztek. Kércsi Egyed 1330-ban és 1336-ban peres ügyben királyi kiküldött, hasonlóképp az idevaló János és András 1335-ben. Kércsi Dénesnek 1330-ban 1 1/2 márka kiegyenlítésére haladékokat adnak. Ma Nyírkércs.

Kiskércs(ed)

A település 1282-ben tűnik fel, amikor bagdai Illés ispán két ekényi - V. Istvántól kapott és Laskod területéből kihalított - földjét szervienseinek adományozza, amelybe a következő évben Iván fia Simont és Pribuzlaus fia Pétert be is iktatják. Ekkor földje Laskoddal és Ramocsaházával volt határos. 1312-ben Illés bán fiai, János és László tiltakoznak az ellen, hogy Laskod birtokukat Csurgónak nevezett Péter és fiai: Nyakasnak mondott Miklós és Pál Kiskércsed néven eladják. 1323ban Kiskércset Laskodtól határjárás során szétválasztják. 1330-ban Nyakas Péter fiai a Laskoddal szomszédos Szabolcs megyei birtokukat 15 márkáért tíz évre elzálogosítják (a Balogsemjén nembeli) nagysemjéni Mihály fiainak, Lászlónak és szerint 1333-ig semmit sem fizettek, míg az utóbbiak a tartozásuk megfizetésére esküt tettek, így a zálog továbbra is fennmaradt. 1344-ben a birtok felét 6 márkára becsülték. 1447-ben Nyakastelkét Kiskérccsel azonosnak veszik. Nyírkércs határának a belterülettől északra eső részén az 1283-as határjárás Kopolch (Kopolcs) folyója mai élő helynév.

Nádasd

A település 1362-ben tűnik fel, amikor birtokosai (a Balogsemjén nembeli) István és Lengyel Lökös mesterek tiltakoznak az ibronyi nemesek itteni kártétele, két évvel később pedig a szomszédok földhasználata miatt. Nyíribrony határába olvadt.

Forrás: Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései, Nyíregyháza, 1997. 51., 107-108., 111. ill. 136. o.

Megjegyzés: A márka jellegzetesen középkori súlymérték, hazánkban a budai márka (245,54 gramm arany) terjedt el. Ez lett a királyi pénzverés kiinduló nemesfém-súlyegysége, amelyből meghatározott számú (240-280 darab) dénárt vertek.

5.

Kércs a XVI. század közepén (1549)

A helység neve, porta újonnan népesült adófizetés alól a birtokos neve: (adóegység) jobbágytelek mentesített személy Kércs (Keerch)

Kérchy István 2 Kérchy Miklós 1 Kérchy András
(egytelekes)

összesen

Forrás: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. 2. köt. Szerk.: Maksay Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 693. o.

Kércs a török hódítás előtt (1556)

Az egyházi tized, a dézsma összeírása (dicális összeírás) A falu neve: Kércs

Járás: Kisvárdai

Bárány- és gabonadézsma fizet: 8 családfő Kereszténypénzt fizet: 5 családfő

Összes tizedfizető: 13 családfő

Valószínű lélekszám (ez a minimum): 65 lélek

Forrás: Balogh István: Szabolcs megye dézsmajegyzéke 1556-ból. In.: A Jósa András Múzeum Évkönyve I. köt., Nyíregyháza, 1958. 150. o.

Megjegyzés: A kereszténypénzt (személyenként 5 vagy 6 dénárt) azok fizették, akik gabonát nem adtak, vagy akiket ez alól felmentettek (akkor a görög egyház tagjai, mesteremberek stb.).

7.

Adófizetés a töröknek a XVII. században (Tanúkihallgatás Kérccsen, 1676-ban)

Mióta hódol a töröknek? - Sok éve

Ki volt az első hódító? - Husszein aga Ki a jelenlegi hódoltató? - Husszein aga Honnan jött a török? -

Nagyváradról Mennyi adót szed? - 150 forintot

Forrás: Ulrich Attila: Török hódoltság Szabolcsban a XVII. században. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLI. Nyíregyháza, 1999. 336339. o.

12 " 13

A falu a XVII. század vérmén

Vallatási jegyzőkönyv a török hódoltság okozta károkról.

Kérdező: Bán Ferenc megyei szolgabíró és esküdte: Nyárády Zsigmond. Dátum: 1681. február 15-16.

A kikérdezés az esztergomi érsek parancsából, a vármegye megbízásából történt, s a falubeli bírák az alábbi kérdésekre így válaszoltak:

- Tudod-e biztosan, hogy mennyi ideje lehet, hogy a török a faludat meghódította?

- Ha meghódította, mennyi rabokat vitt el, hányszor és melyik végvári török tette ezt, s hogy hívják őket?

- Mennyi adót fizettetek az idők folyamán nekik? Kércs falu válasza:

Főbíró Soos János és esküdtjei Pap István, Paku (Piku?) István, Homodei Pál mind öreg emberek, megesküdtek, hitők után vallják, mintegy öt eszetndeje, hogy az Váradi tatár Csasz nevű török őket meg hódoltatta. De mostan már azon Tatár Csasz nevű törökkel az falujukon más török úr is vetekedik, mind az kettő között osztova hozzájuk, az időtül fogva, az miolta meg hódították őket, hódolás sarc pénzt adtavak Váradra az első megírt Török Urnak két száz forintokat, az második Török urnak, az ki vetekedik rajtok Murtdazan Zani (Jani?) ki az mostani basának író deákja és az basa számára is akarják őket elfoglalni.

Forrás: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Önkormányzatának Levéltára (a továbbiakban: SZSZBMÖL.) IV. A. 1. Fasc. 99. No. 14. 1681.

Megy A szövegben említett forintok ekkor 100 dénárt értek.

9. Megyegyűlés Kércsen 1708-ban

Az idők folyásának kellett engedni és a főispáni hivatal adminisztrátorának Kércsen 1708. augusztus 6-án tartott közgyűlésén kissennyei Sennyey VII. Istvánt, a magyarországi szövetkezett rendek kancellárját iktatták be. Itt olvasták fel Krucsay Mártonnak, a fejedelmi örökös birtokok jószágigazgatójának levelét a fejedelmi fenség mellékelt parancsával együtt, melyben az említett jószágigazgatónak kegyelmesen megparancsolja, miszerint kissennyei Sennyey Istvánt az ez idő szerint üresedésben lévő főispáni hivatalba, az említett tisztség ellátása végett a megye közönsége jelenlétében a szokott eljárás szerint iktassa be, a szokott hogy a jövőben ő fogja ellátni e tisztséget.

Forrás: Bél Mátyás (1735 vagy 1736?)-Schemberger Ferenc (1784): Szabolcs megye a XVIII. században. Latinból fordította: Balogh István., Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I-II. Szerk.: dr. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 56. o.

Megjegyzések: - Bél Mátyás leírásában Kércsről még az alábbi szerepel: A pusztulásra jutott Kércsy család bölcsője, bár már ez kihalt, mégis erről nevezetes. A Kércsy-jogon örökösök bírják. (32. o.)

- Az adminisztrátor a hivatalos hatóságot, jelen esetben a vármegye addig ki nem nevezett főispánját helyettesítette.

- A magyarországi szövetkezett rendeken (konföderáció) az 1705-ös szécsényi országgyűlésen II. Rákóczi Ferenc fejedelem mellé állt magyarországi fő- és köznemességet, szabad királyi- és mezővárosok, a vitézlő rend, valamint a hajdúk, jászok, kunok szövetségét értjük.

- A kancellár az írásbeli munkát, az oklevelek, rendeletek kiadását végző központi hivatal vezetője volt.

10.

Kércs a Rákóczi-szabadságharcban

Kércsről a 22 családfő közül Roskó Mihály és

Orosz Illyés gyaloghajdúként vett részt II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában.

Forrás: SZSZBMÖL. IV. A. 1. Fasc. 15. No. 110. 1714.

14 ~ 15

(forrás: Helytörténeti Olvasókönyv Nyírkércs 2000. Összeállította: Bene János)